

Zbrojní výroba a export v Československu v letech 1945–1953

/ František Frňka /

Vývoj poválečné československé zbrojní výroby přímo souvisel se změnami vzájemných vztahů mezi USA a SSSR. Rozpad protihitlerovské koalice v roce 1946 a následný vznik studené války byly novým impulsem pro celosvětovou zbrojní konjunkturu. Napětí mezi oběma znepřátelenými bloky v dalších letech rostlo, vyústilo v roce 1949 v založení NATO a RVHP, a krátce poté našlo svůj dosavadní vrchol v účasti obou uskupení v Korejské válce v letech 1950–1953.

Pro domácí zbrojní průmysl znamenala tato polarizace vztahů mezi mocnostmi skutečnost, že po krátkém období utlumení zbrojní výroby, kdy část firem válečnou výrobu zcela zrušila a část výrazně omezila ve prospěch tzv. mírové výroby, orientované na obnovu válkou poničeného hospodářství, nastala doba neustálého zvyšování zbrojní produkce. Byly vypracovány nové zbrojní programy, ve kterých začala převládat výroba zbraní podle sovětských licencí nad zbraněmi domácí konstrukce. Bylo tomu tak zejména ve výrobě tanků a dělostřelectva, ve výrobě pěchotních zbraní (pušek, samopalů a kulometů) zůstala určitá samostatnost čs. vzorů zachována. Tomuto stavu se přizpůsobil i československý zahraniční zbrojní export, který směřoval především do zemí RVHP a časem do Sýrie a Egypta.

Je známo, že k významné události v oblasti čs. zbrojního exportu došlo 11. července 1947, kdy naše největší národní podniky se zbrojním zaměřením uzavřely dohodu o vytvoření zbrojního konsorcia. Členské podniky: Česká zbrojovka, n. p. Strakonice, Českomoravská Kolben-Daněk, n. p. Praha, Meopta, n. p. Praha, Povážské strojárny, n. p. Povážská Bystrica, Synthesia, n. p. Praha, Škodovy závody, n. p. Plzeň a Zbrojovka, n. p. Brno se zavázaly ke spolupráci v oblasti propagace a akvizice materiálu, v otázkách zahraniční reprezentace, povolovacích řízení u nadřízených úřadů a vlastního obchodního postupu.

Především z jejich podnětu vydal Ing. František Fabinger, tehdejší generální ředitel Československých závodů kovodělných a strojírenských, n. p. Praha (dále jen ČZKS, n. p.), oběžník č. T/187 ze dne 25. 7. 1947, jímž byl

s účinností od 1. 7. 1947 zřízen tzv. Sekretariát D. Nový útvar byl přímo podřízen generálnímu řediteli ČZKS, resp. jeho obchodnímu náměstkovi a měl koordinovat všechny exportní záležitosti výše uvedených národních podniků. Vedoucím Sekretariátu D byl ustanoven brigádní generál ve výslužbě Jan Heřman. Vytvořil se tak základ k unifikaci řízení naší zbrojní výroby. Další reorganizací došlo sice 1. 5. 1949 k rozdělení ČZKS, n. p. na čtyři nová generální ředitelství: Československé závody těžkého strojírenství (ČZTS, n. p.), Československé závody přesného strojírenství (ČZPS, n. p.), Československé závody automobilové a letecké (ČZAL, n. p.) a Československé závody lehkého kovoprůmyslu (ČZLK, n. p.), dne 21. 6. 1949 však proběhlo jednání generálních ředitelů se zástupci Ministerstva národní obrany o další organizaci zbrojní výroby. Bylo dohodnuto, že v rámci generálních ředitelství ČZTS, ČZPS a ČZAL budou zřízeny zbrojní skupiny a ustaveni náměstci generálního ředitele pro zbrojní výrobu. V ČZLK měl být jmenován jen pověřenec pro zbrojní výrobu, zřízení zvláštního sektoru tu plánováno nebylo. Bylo rozhodnuto, že zbrojní skupiny u generálních ředitelství budou organizovány zcela samostatně a budou tvořeny čtyřmi odbory: pro plánování, pro výstavbu, pro vývoj a výzkum a pro odbyt. Generální ředitelé měli mít naprostou volnost v začleňování zbrojních závodů do jednotlivých národních podniků. Dosavadní konsorční podniky byly dle charakteru výroby rozděleny do působnosti výše uvedených generálních ředitelství. Konečným důsledkem této reorganizace bylo zrušení Sekretariátu D k 30. 10. 1949 a následný přechod jeho kompetencí na odbor odbytu tzv. Výrobní skupiny 5 generálního ředitelství ČZTS. Další změna v oblasti zbrojního exportu proběhla v březnu 1951, kdy bylo usnesením vlády rozhodnuto vytvořit sektor všeobecné kovovýroby, do kterého 19. 4. 1951 přešla i stávající Výrobní skupina 5 z generálního ředitelství ČZTS a tím i přímé řízení zbrojní výroby v rámci bývalého ČZTS.

Stálý růst zbrojní výroby a s tím spojený prudký rozvoj těžkého strojírenství v letech 1949–1953 velmi vyčerpávaly národní hospodářství. Ambiciózní program vybudování moderní a silné armády vyžadoval kvalitní suroviny, kvalifikované pracovníky, moderní výrobní provozy a dostatek finančních prostředků. To vše na úkor ostatních odvětví národního hospodářství, zejména lehkého a spotřebního průmyslu. Tento proces proto vedl ke kolapsu československé ekonomiky v roce 1953 a její následné dvouleté stagnaci.

Cílem mé disertační práce zpracovávané na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK pod vedením prof. dr. Ivana Jakubce, CSc., by mělo být objasnění základních aspektů vývoje československého zbrojního průmyslu v letech 1945–1953. Chtěl bych se zaměřit především na strukturu řízení

celého odvětví, hlavní výrobní programy, vývoj, výzkum a export. Zabýval bych se těmito otázkami: Jak byly rozděleny kompetence mezi Ministerstvo národní obrany, Státní úřad plánovací a Ministerstvo zahraničního obchodu a jednotlivá generální ředitelství? Jak byly koncipovány hlavní výrobní programy? Jaké bylo složení, množství a hlavní destinace zbrojního exportu?

Pramennou základnu pro mou práci budou představovat především fondy uložené v Národním archivu (dále jen NA). Zásadní pramen tvoří materiály z fondu Branné hospodářství (1938)1946–1951(1952). Tyto dokumenty byly do Národního archivu převzaty při stěhování pražské pobočky archivu národního podniku Škoda Plzeň v roce 1996. Jedná se o písemnosti k zbrojní výrobě a exportu různých původců. Důvodem pro ponechání těchto materiálů v jednom archivním fondu byla skutečnost, že zbrojní výrobu zabezpečoval stále stejný útvar, ale postupně začleněný do různých organizací. Lze zde nalézt materiály týkající se organizace celého resortu, exportní záležitosti, plánování výroby, údaje o výzkumu a vývoji zbraní, informace o likvidaci zbytků válečné výroby v jednotlivých zbrojních závodech, zápisy z porad generálních ředitelů apod. Na zpracování fondu se dosud pracuje, a proto není přístupný pro badatele.

Další pramen představují fondy jednotlivých hospodářských organizací, pod něž tzv. speciální výroba spadala. Jsou to Československé závody kovodělné a strojírenské, Československé závody těžkého strojírenství, Československé závody přesného strojírenství, Československé závody automobilové a letecké. Nacházejí se zde doklady k letecké a automobilové výrobě, podniková korespondence, korespondence s centrálními úřady, pasporty jednotlivých výrobních podniků apod.

Z hlediska daného tématu bude důležité nahlédnout rovněž do písemností tehdejších nejvyšších státních institucí a to především do archiválií vzniklých z činnosti čs. vlády, které jsou uloženy ve fondu Úřad předsednictva vlády, a příslušných resortních ministerstev, jako např. fond Ministerstvo průmyslu, Ministerstvo těžkého průmyslu nebo Ministerstvo těžkého strojírenství.

Bude nutné též provést průzkum ve fondu Ministerstvo zahraničního obchodu, protože na konci čtyřicátých let získalo od Ministerstva národní obrany část jeho kompetencí v oblasti zahraničního zbrojního exportu.

Velký význam pro národní hospodářství jako celek a tím i pro zbrojní průmysl jako jeho část mělo centrální plánování. Ústřední plánovací institucí po roce 1945 byla tzv. Hospodářská rada, která pro čs. vládu vypracovávala celostátní hospodářské plány. Jejím výkonným orgánem byl Generální sekretariát hospodářské rady, jenž se po únoru 1948 přetransformoval do Státního úřadu plánovacího. Jejich fondy ve své práci rovněž využiji.

U fondů z bývalého archivu ÚV KSČ hodlám prozkoumat především materiály Národohospodářské komise ÚV KSČ 1945–1948 a Hospodářské rady ÚV KSČ 1948–1951 a pro začátek padesátých let také fond Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954, který obsahuje dokumenty předkládané ÚV KSČ Ministerstvem národní obrany.

Mimo výše uvedené archivní fondy z Národního archivu hodlám využít i další fondy v jiných archivech – např. ve Vojenském historickém archivu, ve Státním oblastním archivu v Plzni, v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, v Archivu ministerstva zahraničních věcí.

V disertační práci se pokusím o propojení poznatků získaných analýzou výše zmíněných pramenů s informacemi, které získám studiem příslušné odborné literatury k danému tématu. Zde mám na mysli zejména odborné články v periodiku *Historie a vojenství*, články a studie Oldřicha Mesároše a Aleše Skřivana v *Acta Oeconomica Pragensia* apod. Výsledkem mé disertační práce by mělo být popsání struktury, organizace a fungování čs. zbrojního průmyslu v letech 1945–1953 s objasněním změn v porovnání s meziválečným obdobím.